

**„Szegény az, aki nem tud úgy élni,
mint mások”**

KEMÉNY ISTVÁN

1925–2008

2008. április 14-én meghalt Kemény István szociológus. Többször is megszakadt tudományos pályáját a Teleki Pál Tudományos Intézetben kezdte (1947–48), és csak több mint tizenöt éves kihagyást követően, kilencévi tanárkodás, 1956 után két év börtön, majd hosszú szilencium után a hatvanas évek második felétől folytathatta.

1966 és 1976 között írt, a szegénységről, a cigányok helyzetéről, az ipari munkásokról, a gazdasági vezetőkről, a munkások és a technika viszonyáról szóló művei mérföldkövet jelentettek a hazai társadalomkutatásban: visszatérést a magyar szociológia Hajnal és Bibó fémjelezte, teremtő vonulatához, a fontos kérdésekhez, és szakítást a marxista diskurzussal, a hatalom és az akkori kritikai szociológia közös nyelvével. Nem harcias szembefordulásról vagy látványos áttérésről volt szó – a harciasság távol állt tőle, pálfordulásra nem volt oka –, hanem a társadalom leírására alkalmatlan fogalmak és sémák teljes mellőzéséről. Elemzései osztályok helyett egyenekről szóltak, és partikuláris dimenziók mentén képződő, az egyént teljesen fel nem oldó csoportokról. A fejlett szocializmus felé (a kritikusok szerint időnként rosszul) vezetett ország, vagy ami szemléletileg nem sokban különbözik, az orwelli drillnek alávetett, alaktalan embertömeg helyett cselekvőképes, a céljaik elérésére gyengébb vagy erősebb eszközökkel rendelkező individuumokról olvashattunk műveiben.

(Olvashattunk – ez azért túlzás. Még az akadémiai kutatóintézetekben is csak öt indigón keresztül, átütőpapírra gépelt hatodpéldányok elmaszatólódott szövegét betűzgethettük.)

Hatásának egyik titka kétségkívül a rendszertől való nyelvi elhatárolás volt: Kemény szerette néven nevezni a dolgokat. „Munkásosztályunk” helyett munkásokról, „alacsony jövedelműek” helyett szegényekről beszélt, és cigányokról, akik nem mások, mint olyan emberek, akiket a nem cigány környezet cigánynak tart. A fordulat, amit a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején írt munkái hoztak, azonban nem merült ki ebben. Nagyon olvasott, a huszadik századi szociológiát mélyen ismerő tudós volt, aki nem egyszerűen a józan köznyelvet hozta vissza a társadalmelemzésbe, hanem a modern szociológia fogalomrendszerét, amelynek leggazdagabb kifejtésére a *GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM* címen 1967-ben kiadott Max Weber-könyvhöz írt bevezető nagytanulmánya vállalkozott. A nyelv és a fogalmak visszaadásához hozzájárult remekbe szabott Charles Wright Mills-fordítása (*HATALOM, POLITIKA, TECHNOKRATÁK*, 1970) és még inkább az a szeminárium-sorozat, amelyet az 1972. évi cigányfelvétel közreműködőinek tartott: Solt

Ottlíának, Havas Gábornak, Demszky Gábornak, Csongor Annának, Csalog Zsoltnak és másoknak, kezdetben Szelényi Iván szociológiai intézetbeli kölcsönszobájában, majd a veszedelmes gyűlésezés titkosszolgálati felszámolása után különböző lakásokban.

Sokan „a szegények és a cigányok kutatójának” tartják, így fogalmaztak a média nekrológjai is, a nevéhez köthető szellemi fordulat lényegét mégsem a méltán híres cigányvizsgálat vagy a népesség legszegényebb tizedéről írt statisztikai elemzés világítja meg, hanem az *EMBER ÉS TECHNIKA*, a rendszerváltásig kéziratban és most már végleg torzóban maradt műve. Ama ritka tanulmányok közé tartozik, amelyek titkokat fejtenek meg: az *EMBER ÉS TECHNIKA* azt a titkot, hogyan ruházta fel a munkásokat egyfajta hétköznapi hatalommal a szocialista hiánygazdaság kaotikus és erőforrászabáló működése, rejtett utakon, az aprólékos központi tervezés kulisszái mögött és a durva politikai és munkavállalói jogfosztás ellenére. A titkokhoz pedig a módszertani individualizmuson és a szereplők elemi interakcióinak aprólékos tanulmányozásán keresztül vezetett az út. Az *EMBER ÉS TECHNIKA* nemcsak nagyívű és megvilágító erejű mű, hanem felettébb szórakoztató olvasmány is, a hétköznapi hatalom keletkezéséről és működésmódjáról szóló életteli interjúrészeteknek köszönhetően.

Miként a kádári vulgármarxizmus elleni revizionista és baloldali támadás (Heller, Márkus, Vajda, Hegedűs, Haraszti), a marxista fogalmi-nyelvi kánon semmibevételének bűne sem maradhatott megtorlatlanul. Kemény alkotóereje teljében érték újabb retorziók. Korszakhatárt jelentő, a magyar társadalom igazi arcát megmutató műveit nem publikálhatta, kutatásait megszüntették, állásából elbocsátották, zaklatta a rendőrség. 1977-ben Párizsba emigrált, ahol a *Maison des Sciences de l’Homme*, majd az *École des Hautes Études en Sciences Sociales* munkatársaként dolgozott. Magyarországtól egy percre sem szakadt el: szerkesztette a *Magyar Füzeteket*, rendszeresen jelentkezett jegyzeteivel a Szabad Európa Rádióban, Sárközi Mátyással együttműködve sajtó alá rendezte Bibó István összegyűjtött írásait.

Az első szabad választások után szinte azonnal hazatért, és a cigányság helyzetével foglalkozó kutatásait folytatta, előbb Havas Gáborral és Kertesi Gáborral, majd Janky Bélával és Lengyel Gabriellával. Az 1972., 1993. és 2003. évi, reprezentatív mintákon elvégzett vizsgálatai nélkül ma szinte semmit sem tudnánk a roma népesség lélekszámáról, demográfiai folyamatairól, egészségi állapotáról, lakásviszonyairól, iskolázottságáról és megélhetéséről, a társadalom alatti létbe szorulásuk megdöbbentő – és neki köszönhetően többé le nem tagadható – tényeiről. Távol állt tőle, hogy megelégedjék a katasztrófajövendöléssel vagy a számonkéréssel: most sem a hatalom bűnei és erényei, hanem a mélyben zajló változások és a pozitív elmozdulásokat felerősítő politika kérdései izgatták. Írásaiban megmutatta a társadalomba visszavezető folyamatok kezdeményeit, és a budapesti főpolgármester tanácsadójaként, valamint a Soros Alapítvány Roma Programjának elnökeként több, a cigányokat segítő intézmény (jogvédő iroda, állasközvetítő szolgálat, ösztöndíj) létrehozását kezdeményezte.

A Városházára, ahol több mint tíz évig dolgozott, nem csak Demszky Gábor baráti-tanítványi hívása vonzotta. Szerepet játszott ebben a helyi társa-

dalmak igazságos irányítása iránti, a Teleki-intézetben minden bizonnyal megerősödött érdeklődése is. (Nem titkoltan georgeiánus, Henry George és az ő telekértékkadó-elképzelésének híve volt, ami sokkal többet és tágasabbat jelent, mint pénzügyeri elkötelezettséget egy nálunk még ismeretlen adónem iránt.) A fővárosban mozdítója és szellemi instruktora volt azoknak az erőfeszítéseknek, amelyek a tanácsai igazgatás helyére egy ésszerűen gazdálkodó és működő szervezetet igyekeztek állítani.

Kapott kitüntetések, volt egy-egy évig a Szociológiai Társaság elnöke és az MTA Szociológiai Intézetének igazgatója satöbbi, mondaná valószínűleg. Viszont: tartott kurzust a Rajk László Szakkollégiumban, rendszeresen olvasta és érdemben bírálta fiatalabb pályatársai munkáit. És volt kemény, ha kellett: aláírta a zámolyi romák ügyében Lionel Jospin miniszterelnökhöz címzett, a befogadást megköszönő levelet, ezúttal a jobboldali sajtó haragját zúdítva a fejére. De ehhez már hozzá volt szokva, és mindegy is.

Amit művelt, igazi szociológia volt: a nagy társadalmi folyamatok léptékeire, mechanizmusaira és érdekviszonyaira ráismertető kutatás. Munkáinak realizmusa és elfogulatlansága sok társadalomkutatóra volt hatással, olyanokra is, akik az övétől távol eső témákon vagy más tudományterületeken dolgoztak. A munkaerőpiac, az ipari viszonyok és a társadalmi egyenlőtlenség kutatói számára pedig ma is és még sokáig megkerülhetetlen vonatkoztatási pontot jelent.

Hihetetlen érzéke volt ahhoz, hogy egyetlen vonással rajzoljon meg bizonyos alakzatokat. „*Szegény az, aki nem tud úgy élni, mint mások*” – így ragadt meg bennem egy mondata a szegénységtanulmányából. Micsoda marhaság, fortyan fel a középosztálybeli olvasó, hiszen én sem tudok úgy élni, mint egy Rockefeller! Ha azonban lehiggad az ember, és megpróbál felülemelkedni a maga kötözködő korlátoltságán, egyhamar beláthatja: nem lehet ennél pontosabban megfogalmazni, mi a szegénység. Az, amikor semmilyen módon sem tudunk mindent úgy csinálni, mint mások, a hétköznapi emberek: úgy enni, fűteni, öltözködni, haját vágatni, takarítani, a gyereket iskolába járatni, megesküdni, meghalni.

Nemcsak a nagy szociológust gyászoljuk, hanem az eleven, derűs, bölcs és szeretetteljes embert. Nagyon nehéz volt vele az ő börtönnel, száműzéssel, elhallgattatásokkal terhes, nehéz életéről beszélgetni, sőt, ha valaki a beszélgetésekből akart volna ítélni, ezekről talán tudomást sem szerzett volna. Alighanem ugyanúgy közelített a saját hányattatásaihoz, mint a társadalmi sorskérdésekhez: hisztéria, drámai vádak és szemrehányások, világvégejósátságok nélkül. Az ilyesmik egyébként is erősen untatták. Tudós volt, egy a legkiválóbbak közül.

Köllő János

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap és a Tiara Rt.
támogatásával jelenik meg

nka
Nemzeti Kulturális Alap

TIARA